

כנס מחקרי חברון ויהודה

דברי הכנס

קובץ מאמרים בעקבות הכנס השני
שהתקיים בקרית ארבע-חברון ביום ז' סיון תשע"ב

עורכים: יורם אלמכיאס ומוריה פרג'ון

יעוץ מדעי: פרופ' ישראל רוזנסון

מדרשת חברון
מדרשה ללימודי ארץ ישראל ויהדות

הוצאת מדרשת חברון, קרית ארבע-חברון, תשע"ג 2013

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

אפרתה
המכללה האקדמית לחינוך

מדרשת חברון
מדרשה ללימודי ארץ ישראל ויהדות

© כל הזכויות שמורות למדרשת חברון

הוצאת מדרשת חברון, מדרשה ללימודי א"י ויהדות

ת.ד. 1631 קרית ארבע-חברון 90100

טל' 02-9961311, פקס 02-9961801

דוא"ל: midrasha@mhebron.org

עיצוב והפקה: **אשחר & ותקין**

תוכן העניינים

5	דבר העורכים
9	מאמרים: יהודה זיו
11	קרית הארבע היא חברון
16	יהודה זיו 'אפרתה' - לא 'אפרת'!
20	נעם ארנון המבנה שמעל מערת המכפלה - 'המאוזוליאום היהודי': מקורות השראה ומשמעויות רוחניות-ארכיטקטוניות
48	דביר רביב ואריה קליין הישוב היהודי במערב הר חברון בימי מרידות היהודים ברומאים לאור הממצאים ממערת טור-צפא וסביבותיה
69	זאב ח' (ז'אבו) ארליך ברכת ה'קזאזין' בחברון
86	מיכל בן יעקב על הישוב היהודי בחברון באה ה-19 ומדוע לא יישבו בו יהודים מערבים (יהודי צפון אפריקה)?
101	עצמונה וקסמן שבתאי גלוי ונסתר בפרשת רכישת הקרקעות בחברון בידי רבי חיים ישועה בג'איו בשנת 1807 ובשנת 1811
118	יורם אלמכיאס הגנה יהודית בחברון: תרפ"ט-תרצ"ו

הגנה יהודית בחברון: תרפ"ט-תרצ"ו

יורם אלמכיאס

הקדמה

נושא ההגנה היהודית בחברון הוא עניין מורכב ורגיש גם יחד.

מורכב - הן מכיוון שבמקורות הספרות המתעדים את תחום ההגנה היהודית, נכתב מעט מאוד על גילויי הגנה עצמית ועל מעורבותה של 'ההגנה' בחברון, הן משום שהכתיבה ההיסטורית על אודות חברון היא בדרך כלל מגמתית, המנציחה את הרושם המקובל אך המוטעה, של עיר 'יישוב ישן' המנותקת מהעשייה הציונית וממגמות ההתחדשות הלאומית, ובוחרת להתעלם מממד חשוב זה בחברון.¹

רגיש - בשל התוצאות הקשות של המאורעות: אם בחורבן הקהילה בתרפ"ט אם בניתוקה הנוסף מהעיר בתרצ"ו, ובעיקר מההשלכות ההיסטוריות של האירועים שקדמו למאורעות. במאמר ננסה לענות על השאלות: האם ומדוע התנגדה קהילת חברון להגנה חיצונית בתרפ"ט? האם ארגון 'ההגנה' התאמץ דיו לסייע ליישוב היהודי בחברון במאורעות? מה היו השלכות מאורעות תרפ"ט על מדיניות 'ההגנה' בשנים שלאחר מכן ובימי המרד הערבי (1936-1939)? שאלות אלו מחייבות בדיקה נוספת של המקורות לשם קבלת תמונה שלמה ואמינה יותר על יחסי הגומלין שבין קהילת חברון ובין 'ההגנה'. במאמר זה אציג כמה מקורות, חלקם ראשוניים, החושפים עובדות לא מוכרות על מעורבות ארגון 'ההגנה' ושלוחותיה בתחום הביטחון בחברון.

רקע היסטורי

מאורעות תל חי וירושלים בשנת 1920 הגבירו את ההכרה בצורך בקיום ארגון הגנה עצמית בלתי-תלוי בבריטים. ועידת 'אחדות העבודה' השנייה בכנרת, ב-15 ביוני 1920, החליטה לקבל עליה:

1 ראו למשל: א' שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב', בתוך: תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי חלק ב (עריכה: משה ליסק), 2003, עמ' 71: 'חברון - עיר יישוב ישן שאיננו ציוני'; מ' נאור, ההגנה - ארגון המגן של היישוב היהודי בארץ ישראל 1920-1948, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 21:

הטרגדיה הגדולה של מהומות הדמים באוגוסט 1929 התרחשה באחד ממרכזי ה'יישוב הישן' - חברון. במקום זה לא פעלה ההגנה כלל, כיון שהתושבים היהודים המקומיים דחו את כל הנסיונות להקים בסיסים של ארגון המגן היהודי, בהם יוטמן נשק לשעת חירום, ובמסגרתם יתאמנו צעירים יהודים בני ה'יישוב הישן' האמינו כי קשריהם המסורתיים עם שכניהם הערבים יגנו עליהם ביום פקודה.

את היוזמה המוטלת עליה מטעם הסתדרות 'השומר' לדאוג לסידור ענייני ההגנה, לארגון השתתפותם של העובדים במפעל ההגנה... על ידי סידור חבר עובדים מסורים, שעומדים על המשמר בכל ענייני ההגנה.²

עם יסוד 'הסתדרות העובדים' בדצמבר 1920 נכללו ענייני השמירה וההגנה בשאר תפקידיה, וכמה חודשים לאחר מכן נבחר במועצת ההסתדרות 'ועד הגנה ארצי' ראשון.

הוועד נשען בפעולתו על פלוגות החלוצים שקמו אז בארץ ובמיוחד על 'גדוד העבודה וההגנה על שם יוסף טרומפלדור'. כמו כן הוחל בנקיטת צעדים ראשונים לרכישת נשק באירופה. עם הזמן חדרה ההכרה בנחיצות ההגנה לחוגים רחבים ביישוב. הוחל בגיוס חברים ל'הגנה' ובאימונים. נשק קל החל להגיע בדרכים מגוונות ונערך קורס מרכזי למפקדים. באוקטובר 1921 התכנסו בעין גנים עשרה קצינים וסמלים לשעבר, מכמה צבאות, ועיבדו מסגרת ארגונית ארצית ושיטה אחת לעבודת 'ההגנה' בארץ.

להתארגנות 'ההגנה' המוצלחת במאורעות תרפ"א שמנעה התפרצות דמים גדולה, היה ערך רב. הייתה זו הוכחה לנחיצות כוח הגנה עצמאי יהודי. 'ההגנה' הפכה מאז לגורם בטחוני מרכזי ביישוב ולאחד הגורמים המדיניים בחייה של הארץ.³

'סוד גלוי הוא-כי לולא בחורי ישראל, כאשכנזים וכספרדים שעמדו בפרץ ברחוב היהודי ולא נתנו ל'שבאב להתפרץ', כי אז גדלו השוד וההרס שם באופן נורא.⁴

במקביל חלה בשנים ההן הקצנה בעמדה הלאומית הערבית שבאה לידי ביטוי בתחומים מספר:

- הקמת המועצה המוסלמית העליונה בראשות חאג' אמין אל חוסייני שתבעה את ביטול העיקרון של הבית הלאומי היהודי, הפסקת העלייה היהודית והקמת ממשלה לאומית שתורכב מרוב תושבי הארץ.
- הסתה מצד העיתונות הערבית כנגד היישוב היהודי: מאמרים, קריקטורות אנטי-יהודיות ועוד.
- הפגנות רחוב המוניות, בעיקר בערים המעורבות, שארגן הנוער הערבי.
- אלימות פיזית של האוכלוסייה הערבית על מנת להפעיל לחץ על הממשל הבריטי כדי שזה ישנה את מדיניותו, יפסיק את העלייה היהודית ויכיר בשלטון הרוב בארץ.

2 תולדות ההגנה חלק א (עריכה: ב"צ דינור, תל-אביב, תשט"ו-תשל"ב (דלהלן: דינור, ההגנה), עמ' 955-956.

3 מ' אליאב, היישוב בימי הבית הלאומי (להלן: אליאב, היישוב), עמ' 25-26.

4 עיתון 'הארץ' מיום 3 בנובמבר 1921.

מאורעות תר"פ בחברון

למרות הרצון הכן של מנהיגי הקהילה בחברון להדק את הקשרים עם ערביי העיר, הן כלכלית הן תרבותית, המתח בין היישוב היהודי לערביי הארץ בשנים ההן לא פסח על חברון. באביב תר"פ (1920), יצאו ערביי חברון, כמנהגם מדי שנה בשנה, לתהלוכתם לנבי מוסא דרך ירושלים. למחרת נפוצו בחברון שמועות כי בהגיע התהלוכה לשערי ירושלים התנפלו עליהם 'הציונים', עשו בהם שחיטה וקרעו את דגליהם. ערביי חברון פנו לממלא מקום המושל הבריטי, קפטן צ'מפיון, וביקשו ממנו רשות לצאת מיד לירושלים כדי לעזור לאחיהם שהותקפו בידי 'הציונים'. המושל סירב לבקשתם וחסם את הדרכים מחברון לירושלים, אך לאחר הפצרות מרובות נעתר לבקשתם לערוך הפגנה בחוצות חברון, מחצר מערת המכפלה ועד לבית הממשל הצבאי ב'בית רומנו'⁵.

מכתב מהמושל הבריטי לרב סולימאן מני, רבה של חברון, עורר את יושב ראש 'ועד העיר היהודי חברון', מנשה מני, לפעול במהירות לביטול ההפגנה.

המושל הבריטי הודיע לרב מני:

המוסלמים מתושבי חברון עומדים לערוך הפגנה ממערת המכפלה עד משרדי ביום שני בשעה 12. מפחד שמא תתרחש תקרית, מוטב שתדאג שכל היהודים יישארו מעבר לדלתותיהם, במשך כל תקופת התהלוכה. והנני מודיע לך שעליך למנוע מכל אחד מאנשיך היהודים לבל ידברו שום דבר אשר עשוי להטיל עליהם את האחריות.

מ"מ המושל הצבאי, C.N. Champion.⁶

מנשה מני, עם המזכיר יצחק שמאי ולאחר התייעצות עם הרב הראשי, פנו מיד לממלא מקום המושל הבריטי ומחו לפניו על הוראות אלו, הודיעו שאין ראשי הקהילה היהודית מוכנים להורות לציבור היהודי להסתגר ואף דרשו כי ימשוך את מכתבו בחזרה. ממלא מקום המושל סירב בהודיעו כי הוא מסתפק בויתור על ההוראות הנ"ל.

מני ושמאי לא הסתפקו בכך ודרשו שינוסח מכתב חדש שבו תהיה רק ההודעה על ההפגנה. צ'מפיון לקח את המכתב המקורי, מחק את השורות המדוברות וחתם בצד זה.

בלילה ההוא באו לביתו של מנשה מני נכבדים מערביי העיר והבטיחוהו כי לא יאונה כל רע לעדה היהודית, וכל הפגנתם היא רק כנגד 'הקבוצה הציונית' שהחלה לפעול בחברון (הכוונה 'לקבוצת המשתלה', שהחלה לפעול בעיר להקמת משתלת זרעים ושתילים בעבור המחלקה

5 ספר חברון (עריכה: עודד אבישר), ירושלים, תש"ל, עמ' 60.

6 מכתב צ'מפיון לרב מני ב-27 במרס 1920, אצ"מ AK4/1. תרגם מערבית: מנשה מני.

החקלאית של ההסתדרות הציונית⁷).

למחרת בבוקר התאספו המוני ערבים מזוינים במקלות וחרבות סביב חצר היהודים. מנשה מני יצא מיד לביתו של צ'מפיון אשר הזמין מבעוד מועד תגבורת של חיילים לעיר. שלוש משאיות של חיילים הודים התפרסו באזור ההפגנה ואיימו בירי על המפגינים אם לא יתפזרו מיד. בתוך דקות ספורות התפזרו ההמונים, יהודי חברון הסתובבו בחופשיות והחיים חזרו למסלולם.⁸

להרגעת הרוחות נוסדה בשנה ההיא, ביזמת ראשי העדה היהודית והמושל מייג'ור אברמסון, 'אגודה לידידות יהודית-ערבית'. מטרת האגודה הייתה ליצור ניסיון למפגש יהודי ערבי בתווך בריטי כדי להוריד את רמת המתחים בעיר. האגודה הקימה מועדון שבו היו מתכנסים בכל ערב יהודים וערבים ואף כמה נוצרים שהיו פקידים ואזרחים ממשלתיים. האגודה התקיימה קרוב לשנתיים, אך אט-אט דעכה הפעילות והמועדון נסגר.⁹

ההגנה בחברון

על פעילות 'ההגנה' בחברון בשנות ה-20 עד מאורעות תרפ"ט ידוע לנו מעט מאוד. ככלל ערי הארץ, שמונה השנים מ-1921 ועד 1929 נחשבות לשנות שקט יחסי שבהן פעילות 'ההגנה' בכלל הייתה מינורית, וממילא גם בחברון, שהייתה מרוחקת יחסית ממרכזי הפעילות, לא הייתה נוכחות קבועה של 'ההגנה'. עם זאת יש כמה עדויות המתארות מעורבות מסוימת של 'ההגנה' בעיר בשנים אלו. תמונה ראשונית על מצב הביטחון בשנים אלו משתקפת בעדותו של דוד אבישר, יליד חברון ופעיל ב'הגנה' בירושלים של שנות ה-20, המתאר בסגנון מיוחד את חברון ומצב הביטחון בה:

כי שאל נא לימים ראשונים. בכל מערכות ישראל, הן בארץ והן בחו"ל, מתגלים פעולות הגנה של יחידים ושל רבים, אשר קידשו את ה' ואת עמו... אזכיר לדוגמה מאורע מחיי יהודי חברון, אשר השתדלו מאוד לחיות בשלום עם שכניהם הערבים-שלום מוסווה כניעה וחנופה... בחודש אלול היו עולים לעיר חברון אנשי חב"ד להשתטח על קברי האבות, וכן לקבל את ברכתו של הגאון ה'שדי חמד' לקראת השנה החדשה. יהודים נלבבים אלו, שכל מהותם זוך וקדושה, היו סובלים עלבונות מפרחחי הערבים. הללו היו מעיפים את השטריימל מעל ראשם ומתעללים בהם... אנו - תלמידי ישיבת 'שדי חמד', אברכים בני 15-17, היינו עומדים בפרץ, מתמודדים עם הפרחחים, 'מקבלים ונותנים', מלווים את האורחים למערת המכפלה, וצועדים עמם עד עוזבם את

7 על עבודתה של קבוצת המשתלה בחברון ראו: י' אלמכיאס, פעילות ציונית בחברון 1900-1929, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2010, עמ' 72-74.

8 עדות מנשה מני מחודש מרס 1970, מתוך תיק מנשה מני, אצ"מ AK4/1.

9 אבישר, תש"ל, עמ' 71.

העיר. זו הייתה הגנה ספונטנית שבוצעה בהתלהבות ואמונה.

אבישר מעלה בעדותו כמה נקודות חשובות: את יחסי השכנות הטובה בין הערבים ליהודים הוא מייחס להשתדלותם העקבית של היהודים דווקא מתוך 'כניעה וחנופה'. יהודי חברון והמבקרים מבחוץ סבלו השפלות נוראיות מצד ערביי העיר בלי יכולת להגן על עצמם. כדאי להשוות את דבריו לנכתב בעיתון 'החבצלת' מעט שנים קודם לכן:

ביום חמישי כ"ד תשרי החולף, לפנות ערב, עזבתי את ירושלים ואשים פעמי חברונה... מצב היהודי בחברון שפל הנהו מאוד מאוד ממצב איש ישראל ביתר ערי פלשת... חיי היהודי תלויים לו מנגד, כבודו יחולל שבע ביום, יחורף וינואץ, יקולל ויגודף ואוי לו אם לא יאטום אזנו משמוע חרפת מחרפו ויהין להביט בפניו, כחפץ להשיב לו דבר, כי אז יכהו מכות נמרצות וכן רגע יאספו ההמונים ויצעקו בקול: 'היהודי הזה חרף דתינו!'. ודעת לנבון נקל כי מרה אחריתו... לדעתי שני דברים עוז בידם לעצור בעד הרעה ולהבטיח במבטח עוז חיי היהודים, הונם, כבודם וכבוד נשותיהם וצאצאיהם המה: אנשי חיל! מאיש חיל חגור חרב וקנה רובה בידו, ירעד ויפחד המון העם הזה ויננס מנוסת חרב - כאשר הורה הנסיון למדי.¹⁰

צעירי היישוב, שלא היו שבויים באווירת הפחד וההשפלה, התעוררו להגנה עצמית ויזמו גם הגנה על המבקרים התיירים. הביטויים המופיעים בעדותו: 'שלום מוסווה כניעה וחנופה', 'הגנה ספונטנית שבוצעה בהתלהבות ואמונה', מלמדים על גישה אחרת של צעיר בן המקום שהתחבר יותר לרוחות הלאומיות ופחות למנטליות ה'יישוב הישן'.

להלן הוא ממשיך בתיאורו את שנות המנדט הבריטי:

עם מתן הצהרת בלפור נשבו בארץ רוחות תוהות. מה היה יחסם של הערבים למאורע זה?

מספרים שראשי המשפחות המיוחסות: החוסיינים, הנשאשיבים, הדאודים, הדג'נים וכו' וכו' בקרו את ראשי בני ישראל, את 'חכאם באשי' וכן את ידידיהם היהודים ואחלו הצלחה ותקומה ושיתוף פעולה. 'שיתוף פעולה' זה מהו? חשבו: היהודים יבואו בהמוניהם לארץ, ירצו לקנות קרקעות ונכסים. והם - 'אדוני הארץ' - מוכנים להיות ה'ספקים' ובלבד שהכל יעשה בחשאי... מכיון ששיטה זו לא נראתה בעיני ראשי הציונות ו'שיתוף הפעולה' לא בא, הפכו האוהבים לשונאים והחלו בנרגנות ובהסתת המונים. אז הוחל בארגון ההגנה.¹¹

10 ישראל דב פרומקין, עיתון החבצלת, תשרי תרל"ז.

11 עדות דוד אבישר (בכתב, בלא תאריך), ארכיון ההגנה, תיק 94.20.

בהמשך המסמך מפרט אבישר את פעילותו ב'הגנה' בירושלים במאורעות 1920-1921, לאחר שכבר עזב את חברון. מדבריו אפשר להסיק שמצב הביטחון האישי בחברון היה רעוע ועדיין לא הייתה מסגרת מסודרת של הגנה עצמית בקרב היהודים.

יהודים בשירות ההגנה במסגרת המשטרה הבריטית

סמכותו של המושל המקומי הבריטי לא הוגבלה בחברון לנושאי ביטחון ושיטור בלבד, היא חלשה על תחומים רחבים בחיי היום-יום: מסחר, רפואה, תעסוקה, תברואה ועוד. הבריטים בחברון, כמו בשאר הערים בארץ, שאפו להעניק לעיר סדרים וחוקים כמו גם לפתחה מבחינת תשתיות, דרכים וניקיון, אך גם מבחינת חיי התרבות ומגוון האוכלוסיות בעיר, הערבית והיהודית, זו לצד זו. ממילא היו חיי הקהילה היהודית תלויים במידה רבה בטיב מערכת היחסים שלה עם השלטון המקומי ובמענה שניתן לצורכי הקהילה. אחת הדוגמאות למערכת יחסים זו הייתה העסקת יהודים כשוטרים במשטרת חברון המנדטורית. במשטרה הבריטית הועסקו שוטרים ערבים ויהודים, מלבד הקצינים והשוטרים הבריטים. לעתים קרובות סבלה הקהילה היהודית מהתעמרות השוטרים הערבים שניצלו את סמכותם ומעמדם. ממילא הייתה ליהודים בעיר העדפה ברורה לשוטרים יהודים.

בחודש נובמבר 1925 פנה הרב פראנקו, נציג הקהילה היהודית בחברון, לקולונל פרידריך הרמן קיש, מנהל המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית, שיפעל אצל מושל ירושלים, סר רונלד סטורס, לשם שליחת שוטרים יהודים לחברון. לאחר זמן לא רב אישר סטורס את המינוי וב-28 בינואר 1926 נשלחו שני שוטרים יהודיים לשרת בחברון. השוטרים היו חזן ראובן ושלום טבור. הגעתם לעיר לוותה בחששות גלויים מצד השוטרים הערבים, המתח עלה ועל כן הוחלט שהשוטרים היהודים ישמשו סוהרים בבית הכלא בעיר.

בעקבות צעד זה פנה הרב פראנקו לקיש:

בשמי ובשם הקהילה העברית בחברון, אני מודה לאדוני בעד עזרתו והשתדלותו לפני מפקד המשטרה לשלוח לנו לחברון שוטרים יהודים. הנה זה חודשיים וחצי אודות השתדלותו, הממשלה שמה לב לדרישתנו ושלחה לנו שני שוטרים יהודים. זה נכון, בחרו בשבילנו שני צעירים די מלומדים ומפותחים במלוא מובן המלה. וזה מרבה התועלת שהם הכניסו בעירנו.

אולם אני מוכרח לפנות אליו עוד פעם בקשה ולגלות לו את אמיתת הדבר: מהרגע הראשון ששני היהודים הגיעו לחברון כל השוטרים הערבים סובלים מזה כי אי אפשר להם להוציא לפועל את מגמתם הרעה על היהודים, כי השוטרים היהודים מפריעים בעדם. ובפרט בראש משטרת חברון עומד מצרי אחד 'צורר יהודים' והוא הוציא פקודה שהשוטרים היהודים תמיד צריכים לשמור את בית

הסוהר ואסור להם להיכנס אל המשרד. האם שומרי בית סוהר בקשנו? האם לא הגיע הזמן שבמשרד המשטרה בחברון ימצא תמיד שוטר יהודי בשביל המתאונן היהודי? יש לנו עכשיו הרבה יהודים חדשים שאינם מבינים ערבית ובאים אל המשטרה ואין אף אחד שם לב לדרישתם.¹²

בוזה הנני מבקש את אדוני שוב פעם להשתדל ולעזור לנו בדרישתנו:

1. תמיד ימצא שוטר יהודי במשרד משטרת חברון.

2. ברחוב איפה שעוברים יהודים ותמיד הם מוכים מערבים, שימצא על המשמר שוטר יהודי.

בתקוה שאדוני יעזור לנו ויסדר שאנו נשתמש עם כוחות הצעירים האלו.

בכבוד רב, בשם הקהילה העברית בחברון.¹³

ממכתב זה אנו למדים על מצב בטחוני רעוע: התנכלויות ליהודים ברחוב אף מצד שוטרים ערבים שניצלו את מעמדם להתעמר ביהודים. מבין השורות ניכר שהייתה התעלמות מצד הממשל הבריטי נוכח התנכלויות אלו ובפרט נוכח העובדה שבראש התחנה בחברון עמד מפקד ערבי 'צורר יהודים'.

ב-25 באפריל 1926 השיב מזכיר ההנהלה הציונית, י' נעמני, במסמך שהגדיר 'סודי', שבבדיקה שערך מול גורמי המשטרה התברר כי לא הייתה אפליה בין שוטרים ערבים ליהודים...¹⁴

מסמכים נוספים מהתקופה מעידים על עלייה במתח הביטחוני ועל תחושת האפליה, ולא רק בתחום זה. מסתבר שאווירת העוינות הכללית ששררה בשנים ההן בכל הארץ, השפיעה גם על ביטחון תושבי חברון. מנשה מני התלונן על קיפוח ברור של יהודים במקומות העבודה:

מיעוט התושבים היהודים במשרות הממשלה כגון במשטרה, במשרד המושל, בעירייה וכו'. על פריקת העול שמורגשת בזמן האחרון מצד הפרחחים הערבים המתנפלים ורוגמים באבנים את ילדי היהודים וזקניהם, ובפרט את האורחים היהודים הסרים לבקר את חברון.¹⁵ ... רק זה עתה נודע לנו שהרופא היהודי

12 ב-1925 הוקמה בחברון ישיבה ליטאית חדשה שהגיעה מסלבודקה, ישיבת 'כנסת ישראל', על 200 רבניה ותלמידיה. הישיבה הייתה אז בין הגדולות בארץ והייתה מוקד משיכה של ממש לטובי התלמידים בארץ ובאמריקה.

13 מכתב הרב פראנקו לקיש מ-י"א בניסן תרפ"ו, אצ"מ S25/590/8.

14 מכתב נעמני לפראנקו מ-25 באפריל 1926, אצ"מ S25/590/8.

15 תיאור דומה מביאה רחל ינאית בן צבי בספרה **אנו עולים**, עמ' 52:

'היהודים מספרים על הדלות שהם שרויים בה ועל יחסם העולב של הערבים... כמו נחתמה באבנים השנאה הנשקפת מעיני שומרי 'חראם אל ח'ליל', מעיני המתפללים העוברים על פנינו ונכנסים פנימה. הגענו אל

המשמש בעיריה מר ד"ר חסון, בדעת הממשלה להעבירו למקום אחר. שני רופאים מכהנים בממשלה בעירנו. הראשון קבוע יהודי ושני לו ערבי נוצרי. החבר הנוצרי חותר חתירות כל הזמן להרחיק את הרופא היהודי וכנראה שחתירותיו נשאו פרי בזמן האחרון.¹⁶

מאידך ציין מנשה מני בזיכרונותיו כי בשנים ההן הייתה בחברון:

הרמוניה של חיי עיר מאוחדת. ערבים הזמינו את שכניהם היהודים לשמחותיהם, ובעונת הקיץ אף בילו איתם בכרמיהם תחת גפנם ותאנתם, אכלו איתם, שתו וישנו. וכן להיפך, לא הייתה שמחה בבית יהודים שלא היו בה מראשי הקרואים מבין הערבים... הרוכלים היהודים מצאו אכסניה במסגדים שבכפרים כערבים ממש, או בבית המוכתר. וברדת הכפריים העירה ביום שישי להתפלל תפילת יום שישי במערת המכפלה, מצאו להם אכסניה בבתי היהודים.¹⁷

איור 1: משטרת חברון - סמל שטיינהאור ארווין (באדיבות ארכיון 'ההגנה')

המדרגות ונצבנו דוממים על ידן. אני מוותרת על העליה בשבע המדרגות המותרות. צורב העלבון.

16 מכתב שמי והרב קשטיל לקיש, בלא תאריך, אצ"מ S25/590/8.

17 מני, חברון, עמ' 33.

שוטרים ופקידים יהודים המשיכו לשרת תחת הממשל הבריטי בחברון, אך לא במספרים גדולים.

אחת הדמויות הבולטות במשטרת חברון ובעיקר במאורעות תרפ"ט הייתה השוטר חנוך ברודז'ינסקי (לעתים מופיע כברודלינצקי), שהעיד על עצמו שהיה השוטר היהודי היחיד שנותר בחברון במאורעות ולאחריהן. בעדותו 1958 סיפר ברודז'ינסקי כך:

נכנסתי להגנה ב-1925 ל'קבוצה 5' - שהייתה אחראית על נוה שלום ביפו... ב-1926 קבלתי פקודה מ'ההגנה' להכנס למשטרה.¹⁸ נכנסתי ב-26/6/26 לביה"ס לשוטרים במגרש הרוסים בירושלים... היינו 14 יהודים בין 100 שוטרים ערבים. כל ערב היינו באים לבן צבי למסור לו דו"ח מהנשמע במשטרה. כשגמרתי את ביה"ס, נשלחתי ליפו ולאחר חודש לחברון. באתי לחברון בדצ' 26. עבדתי בתור שוטר רגיל. ב-1928 נשלחתי שוב לביה"ס לקורס פרשים שערך 3 חודשים. הייתי שם יהודי יחידי. נשלחתי לכל מיני תחנות, לבד, והייתי בכל נק' 3 חודשים. בית ג'וברין, דהריה ועוד (תוך כדי סיורים למדתי ערבית).

הרי כאן עדות מפורשת על שירות במשטרה בשליחות 'ההגנה'. עוד הוא מספר בעדותו על דווח שוטף ('כל ערב') למפקדיו בהגנה על המתרחש במשטרה ועל מצב הביטחון בכלל. מכאן ואילך עבר לתיאור מפורט של המאורעות בתרפ"ט:

חברון.

ב-1929 פרצו המאורעות. בשבת נהרג אברהם מזרחי במגרש הכדורגל. הסרג'נט הערבי שלנו היה אברהם טורקי, וקורפורל יוסף אסמר מעזה - שני צוררים. הסרג'נט הערבי לקח אותי ביום חמישי [22 באוגוסט, ערב המאורעות, י"א] ב-16:00 אחה"צ ונתן לי 28 פקודות מאסר ב-8 כפרים ואמר לי: 'עליך לצאת ולאסור את האנשים'. לא ידעתי איך ללכת. השוטרים הערבים הנידו בראשם על שהוא מעז לשלוח יהודי במצב כזה לכפרים ערבים ועוד לאסור ערבים. (גרתי אז עם משפחתי בחברון) עלייתי על סוס עם רובה ופקודות מאסר ויצאתי.

בהמשך הדברים סיפר ברודז'ינסקי על הניסיון להרחיקו מהעיר לקראת המאורעות ועל הרמזים שקיבל על מה שהולך להתרחש בשישי ושבת. הערות כמו: "אתה שוטר? אתה יהודי!", "מחר ישחטו אותך כמו כולם", "אמר לי הערבי: אנו מחפשים את החדשים ולא את הילידים".

18 אין זו העדות היחידה המספרת על גיוס יזום של יהודים למשטרת המנדט בשליחות מפורשת של ההגנה. למשל עדותו של גרשון בן צבי משנת 1931: 'ב-1931 התגייסתי למשטרה בהתאם לפקודת המוסדות. אחרי סיום בית הספר לשוטרים נשלחתי לחברון - יהודי יחיד בין 45 שוטרים ערבים' (ארכיון ההגנה 119/משטר/9).

במאורעות עצמן נטל חנוך חלק גדול בפיוזור המתפרעים הערבים עם מפקד המשטרה דאז מייג'ור קפירטה, וחזה בעיניו בזוועות ותוצאותיהן. בהמשך מונה על ידי קפירטה לטפל בהרוגים ובהעברת הפצועים הרבים לבניין המשטרה בבית רומנו. כמו כן היה האחרון שעבר בין נכסי היהודים וסגר את בתיהם בפקודת השלטונות.

על הנעשה בעיר לאחר המאורעות סיפר:

ביום שני באה משלחת לחברון: בן צבי (נשיא הוועד הלאומי), קולונל קיש המנוח, וכמה יהודים חברונים. הם באו במשטר צבאי לראות את החורבן. המפקד אמר לי לפתוח את הבתים כדי שיראו מהנעשה. עוד ביום ראשון אמר לי הקצין: כתוב בקשה שאעביר אותך מכאן (מובן שכך עשיתי). מסרתי את זה לבן צבי והוא נתן לי הוראה: 'אתה לא תעבור, כי פה צריכה לעבוד וועדה מלכותית מאנגליה ועליך להעיד... למחרת על כל שוטר היה למסור דו"ח. כמובן שהערבים לא מסרו... אותו קפיראטה העיד: היו לי 40 שוטרים ולעבוד יכולתי רק עם אחד, עם חנוך. באותו המעשה הוא לא היה אנטישמי, רק במאורעות 1936 הפך את עורו ואיימו עליו. מסרתי לקולו' קיש עדות, זה היה בסוכנות שהייתה אז ברחוב יפו למעלה על יד השעון. ב-3/1/1930 עברתי לירושלים.¹⁹

איור 2: חנוך גרודז'ינסקי 'השוטר האחרון' על רקע ישיבת 'כנסת ישראל'-סלבודקה, תרפ"ט. באדיבות ארכיון 'ההגנה'.

19 עדות חנוך ברודז'ינסקי מ-1 בדצמבר 1958, ארכיון ההגנה, תיק 10.18.

מאורעות תרפ"ט

שנות השקט שלאחר מאורעות תרפ"פ-תרפ"א דלדלו את כוחה ומעמדה של 'ההגנה'. ההנחה המקובלת הייתה שהבריטים הם הדואגים לביטחון בארץ. מגמה זו התבטאה במשאבים הדלים - בכסף ובאנשים - שהוקצו לענייני ההגנה. למעט שלד דל של פעילים, התפזרו אנשי 'ההגנה'. גם האימונים וגם רכישות הנשק היו ברמה מקצועית נמוכה, מאחר שבסדר הקדימויות של היישוב והתנועה הציונית בשנות ה-20, תפסה 'ההגנה' את אחד המקומות האחרונים.

מאורעות תרפ"ט הפתיעו הן את היישוב היהודי הן את התנועה הציונית. לאחר שמונה שנות רגיעה, כשנדמה כי התנועה הלאומית הערבית שככה, חשפו מאורעות תרפ"ט לפני היישוב ומנהיגיו את התנגדות הערבים להתיישבות היהודים בארץ ישראל בכל עצמתה ואת חולשת היישוב ורפיונו.²⁰

המאורעות פרצו בשעה שרוב מנהיגי היישוב שהו בקונגרס הציוני בציריך. משתתפי הקונגרס הוכו בתדהמה משהגיעו הידיעות מן הארץ על הטבח בחברון, מוצא וצפת, וכן על הרס חולדה, על אזלת יד השלטונות הבריטים ועל חוסר הישע של כוחות המגן היהודים.

אחד הגורמים המרכזיים שגרמו לזעזוע היה חשיפת חולשתה של 'ההגנה'.

למעשה התארגנה 'ההגנה' תוך כדי המאורעות. ולכן במקומות שבהם הייתה אוכלוסייה יהודית ניכרת הצליחה פעולת 'ההגנה', אולם במקומות שהיו מבודדים ומרוחקים מאוכלוסייה יהודית, לא הצליחה 'ההגנה' להגן לא על הנפש ולא על הרכוש. חולשתה של 'ההגנה' התבטאה הן בארגונה, שלא הקיף אלא אזורים מוגבלים והיה על בסיס מקומי בעיקרו, הן בכלי הנשק שעמדו לרשותה, שהיו מוגבלים בכמותם ובאיכותם, וכן ברמת הפיקוד וביכולת התפקוד שלה.²¹

ההגנה במאורעות תרפ"ט

עדויות המתארות ניסיונות של 'ההגנה' לסייע ליהודי חברון ערב המאורעות נרשמו מפי חברי הגנה שהיו בחברון זמן קצר לפני מאורעות תרפ"ט, נערכו וקובצו בארכיון 'ההגנה'.

בספר 'תולדות ההגנה' מובא שערב המאורעות, ביום חמישי, 22 באוגוסט 1929, נשלחה כיתה קטנה של 'ההגנה' לחברון כדי לטפל בהערכות הביטחונית לקראת המאורעות הצפויים. חברי הקבוצה נתקלו בהתנגדות נחרצת של נציג הקהילה, אליעזר דן סלונים, שטען שאין הקהילה זקוקה לסייעם ונוכחותה בעיר רק מגבירה את המתח שבין העדות. ביום שישי, בלחץ המשטרה הבריטית, עזבה הקבוצה את העיר.²² תיאור דומה מופיע בספר חברון וכן בזיכרונות דוד בן גוריון ובמקורות נוספים.

20 שפירא, בתוך: תולדות, 2003, עמ' 71.

21 שפירא, בתוך: תולדות, 2003, עמ' 73-74.

22 דינור, ההגנה, כרך ב' חלק ראשון, עמ' 312-340.

העדות המפורטת ביותר על אודות האירוע היא של ברוך קטינקא, מפקד יחידת ה'ההגנה' בתלפיות שבירושלים, שהיה חבר במשלחת זו ומעיד מכלי ראשון על פרטי האירוע: כיומיים לפני השחיטה בחברון הודיעו לנו שצריך לנסוע לחברון ולהעביר לשם 10-12 בחורים עם נשק כדי לארגן את הגנת המקום. נדמה לי שהיינו 10 בחורים בינינו דזיגה נשר ויעקב ברגר ושתי בחורות - שושנה גרשונוביץ ודינה בעהס.²³

בספרו מאז ועד הנה מתאר קטינקא את הדברים כך:

ב-16 לאב 1929 נתקבלה פקודה ממרכז 'ההגנה' למרכז האזור בתלפיות, ירושלים, כי עשרה בחורים מתנדבים צריכים לצאת לחברון. עליהם לקחת איתם נשק אישי, פצצות ונשק נוסף כדי לחלקו בין בחורי הישיבה בחברון... ברגע האחרון החלטנו לצרף אלינו גם שתי בחורות, אחיות לעזרה ראשונה, היודעות להשתמש בנשק, כדי שהנסיעה תעשה רושם של טיול, במקרה שניתקל באנשי משטרה.²⁴ באנו לחברון אל אליעזר דן סלונים-מנהל בנק אפ"ק - הבנק היחידי שהיה שם וראש הקהילה. נסענו באורות מלאים, רצינו דווקא ש'פגעו בנו' ונראה להם את כוחנו. אבל עברנו בשלום ובאנו לחברון אחרי חצות. הערנו את סלונים וסיפרנו לו שהבאנו נשק-פצצות ומוסולינקא - מעין תומיגן בעל שני קנים - ואנשים. הוא התחיל לצעוק ולחרף אותנו, שאם יהיה צורך באנשים ובנשק, ידרוש הוא אותם, אבל אין לו צורך כי הערבים נתונים בידי וזקוקים לקרדיט ולא ירימו נגדו יד, ולהיפך - פנים חדשות בחברון עלולות רק לגרות את הערבים... תוך כדי ויכוח דפקו בדלת, ושני שוטרים ערבים נכנסו ואמרו שעל האנשים שבאו באוטומובילים ללכת למשטרה. פגש אותנו הקצין קפיראטה בפז'מה ושאל מי אנחנו ומה מעשינו (היינו רק עשרה - שני בחורים עם המזוודות [של הנשק, י"א] נשארנו אצל דן סלונים. אמרנו שאנחנו באנו לטיול. הוא 'הטיף לנו מוסר' על שבזמנים כאלה אנחנו מעזים לטייל וציוה עלינו לחזור מיד לי-ם. בהוסיפו שהמשטרה תלווה אותנו. שני הבחורים עם המזוודות הקטנות ובהן הפצצות נשארנו בביתו של סלונים, אמרנו שלום ונסענו. למחרת היום לפנה"צ חזרו גם הם לי-ם, מאחר שסלונים הכריחם לחזור. יום לאחר מכן ב-6:00 בבקר אירעה השחיטה.²⁵

בגרסה לסיפור זה המופיעה בספר חברון יש תוספת מעניינת (ההדגשה שלי י"א):

באותו יום ה' באו לעיר מספר בחורים אחדים מההגנה בירושלים. לא מובן היה אם היה זה ביקור שגרתי, שכמותו נהגו לערוך מפעם לפעם, או שמא נודעו

23 עדות ברוך קטינקא, בכתב בלא תאריך, ארכיון ההגנה תיק 120.00027.

24 ברוך קטינקא, מאז ועד הנה ירושלים, 1961, עמ' 271-272.

25 עדות ברוך קטינקא, בכתב בלא תאריך, ארכיון ההגנה תיק 120.00027.

בירושלים כוונות הרצח של הערבים החברונים. מכל מקום, הבחורים אמרו כי הם באו 'לרחרח' בעיר ולהיודע מה נשמע [...] אף ביקשו להשאיר את נשקם בבנק לפיקדון, כדי שלא ייתפסו עם נשקם על-ידי משטרת המנדאט.²⁶

תוספת זו רומזת שכנראה היו מדי פעם בפעם 'גיחות' של חברי הגנה לביקורים בחברון ולהערכת המצב הביטחוני בעיר, עוד קודם למאורעות. על כל פנים עולה מכאן ניסיון רציני של מטה 'ההגנה' בירושלים לסייע ליהודי חברון לקראת המאורעות הצפויים, אך מנהיג הקהילה, א"ד סלונים, ויתר על הסיוע מתוך ביטחונו ביחסים הטובים שלו ושל בני הקהילה עם ערביי חברון לאורך שנים.²⁷

להשלמת התמונה נביא כאן עדות נוספת המתארת ביקור אחר, בבוקרו של היום ההוא, של שני חברי הגנה אחרים שהחליטו להגיע לחברון, כנראה על דעת עצמם, סעדיה קירשנבאום ואהרון חיים כהן.²⁸ סיום בעיר בבוקרו של היום היה כנראה המקור המודיעיני המרכזי בדבר המאורעות הצפויים, והוא שהביא את מטה 'ההגנה' לשלוח תגבורת לעיר בלילה ההוא:

בשעת מפקד של חברי ההגנה על מגרש בית הכרם, כשבועיים לפני מאורעות 1929, הודיעו לנו על מצב היכון לרגל המצב המתוח ושאלו מי ומי מוכן ללכת לריגול אצל הערבים. צעדתי קדימה וראיתי שאני היחידי. אח"כ קראו לי לוועד הלאומי אל יצחק בן צבי, ואמרו לי שעלי לעזוב את העבודה ולהתחיל לעסוק בריגול. הייתי אז בן 17-16... בבקר [יום חמישי 22 באוגוסט] נסעתי עם סעדיה קירשנבאום לחברון, על אף התנגדותו של אברהם [אברהם אכר ראש מטה העיר העתיקה בירושלים, י"א]. קודם כל נכנסנו לבנק אפ"ק ובקשנו מסלונים, מנהל הבנק, להפגיש אותנו עם ראשי העדה בחברון. הוא נאות לבקשתנו והזמין באמצעות השמש כמה מנכבדי העיר ובראשם את הרב פרנקל. דברנו איתם על הצורך בהבאת תגבורת אנשים לחברון, אולם הם הביעו את התנגדותם לכך, באומנם שאינם חוששים מפני ערביי חברון.

26 אבישר, תש"ל, עמ' 66.

27 יצחק ספיר, נכד הרב סלונים כותב על ביקור חברי הגנה וסילוקם מחברון:

'אמי, מלכה ספיר ע"ה לבית סלונים, סיפרה שאביה, הרב סלונים, טען עד יומו האחרון כי לא היו דברים מעולם'. עוד הוא טוען כי: "אף אם נקבל את הדברים כפי שהם מובאים ב"ספר תולדות ההגנה", דומה כי היה שם קשקש חמור של חוסר אחריות וחוסר מנהיגות. אם ידעו מפקדי ההגנה את כוונתם של ערביי חברון לפרוע ביהודים, היה עליהם לשלוח כוח מגן לעיר ולא להסתתר בדיעבד מאחורי אי-הסכמתה של הנהגת יהודי חברון." יצחק ספיר, 'צוואה שלא מולאה'. מתוך: מגזין ארץ אחרת, גיליון 32... 30/6/2006.

28 אהרן חיים כהן נחשב למסתערב היהודי הראשון ומהחשובים והנועזים שבהם. נולד בירושלים, ז' תשרי תרס"ז. בשנים 1913-1919 התחנך ב'דורש ציון'. השתלם השתלמות עצמית בהשכלה כללית ובשפה העברית אצל השיח'ים שומרי החצר של מסגד עומר, והיה שומע חפשי באוניברסיטה העברית בקתדרה לידיעת הספרות העברית. ממיסדי ארגון הנער העובד בירושלים וחבר המרכז הארצי שלו. חבר ההגנה מ-1926.

מהעדות מתברר כי בוועד הלאומי היה מידע מוקדם על המאורעות הצפויים, ושיצחק בן צבי בעצמו היה אחראי על שליחת האנשים 'לרגל' ולבדוק את מצב הביטחון בחברון. גם שניים אלו נתקלו בסירוב ראשי הקהילה לקבל סיוע בטחוני, אלא שהם לא התייאשו מתגובה זו והמשיכו במשימה שהוטלה עליהם:

עזבתי אותם באמצע השיחה, נכנסתי לבית יהודי סמוך, פשטתי את בגדי, לבשתי בגדי ערבי ופניתי לשוק. לא ראיתי שם כל תנועה חשודה. נכנסתי לבית קפה, ואגב ישיבה שמעתי שאחד הערבים מזמין 3-4 מיושבי הקפה לביתו של שיח' טאלב מרקה. כעבור רגעים מספר, חזרו שניים מהם והזמינו ערבי אחר שישב בסמוך אלי, אל אותו השיח'. חזרתי לשוק, שאלתי לבית השיח' והלכתי לשם. בהגיעי לבית הגיע לאזני קולו של השיח' טאלב 'חוצב הלהבות' על מצב של ערביי ירושלים, על מסגד עומר שהיהודים זוממים לכובשו ועל שפלותם של יהודי חברון שנטלו מעל עצמם לכבוש את מערת המכפלה ברגע שהמסגד ייכבש. בין היתר אמר: דווקא יהודים אלה החיים אתנו וינקו חלב אימותינו, דווקא הם עלולים לבגוד בנו יותר מ'המוסקובים' ועל כן מצוה גדולה לשחוט אותם תחילה.²⁹

דברים חריפים אלו משקפים את הלך הרוחות בקרב הציבור הערבי בחברון בעת ההיא. ערביי חברון היו ידועים כמתנגדי המופתי מירושלים. בעיקר סביב שאלת הבעלות על המקומות הקדושים לאסלם בחברון ובעיקר על כספי הווקף המקומיים. תקופה ארוכה ניסה המופתי לגייס את דעת הקהל החברונית לשם מטרותיו הלאומיות, ובלא הצלחה. אך שנת תרפ"ט הייתה שנת מפנה עם התעצמות המוטיב הדתי שבהתנגדות הלאומית הערבית. קנאי הדת בחברון, ובראשם שיח' טאלב מארקה, ראש האגודה המוסלמית והנוצרית בעיר, החלו להוביל קו מיליטנטי קיצוני כנגד היהודים והתנועה הציונית.³⁰

ואולם המנהיגים היהודים לא חששו בפועל ממפנה זה בהסתמך על יחסי השכנות הטובים משנים עברו:

חזרתי לשכונת היהודים, פשטתי את הקומבו, וחזרתי לבנק וספרתי לנאספים את אשר ראיתי ושמעתי. ושוב ניסינו, סעדיה ואני, לשדלם להסכים לארח מספר אנשי הגנה מירושלים כתגבורת למקום. אך לשוא - הם עמדו על דעתם שאין צורך בכך, וכי זה רק עלול להזיק להם. לשם הוכחת צדקתם הביאו כמה ערבים מנכבדי חברון שהבטיחו לנו בשבועה ובנקיטת חפץ שאף אם כל יהודי פלסטיני יהרגו - לא תיפול שערה אחת מראשו של יהודי בחברון... ראש הדוברים היה ג'דווי ערפה, מנהיג ערבי מידידי הקרובים של דן סלונים ז"ל. דן סלונים

29 החלוצים הציונים יוצאי רוסיה כונו 'המוסקובים'.

30 דינור, ההגנה, כרך ב' חלק ראשון, עמ' 312-340.

הוציא מקופת הברזל שלו אקדח בראונינג ברשיון שהיה שמור עמו והראה לו אותו, ואומרים שבאקדח זה הרגו ידידו זה עצמו, כעבור ימים אחדים... זוכר אני שסעדיה אמר אז לסלונים כי בשעת עברה אקדח זה לא יעזור לו... בחזרנו מחברון עוד באותו היום מסרנו דו"ח 'שחור' לבן צבי. אחרנו את המועד - למחרת פרצו המאורעות וכעבור יומיים אירע הטבח בחברון.³¹

על שהתרחש במאורעות נכתב בהרחבה בפרק 'בדמייך חיי' שבספר חברון.³² להלן עדות אחת מפרק זה על גילוי הגנה עצמית יהודית בזמן הטבח:

'ושם למטה, על הדרך ל'אשל אברהם', ליד הבית היחידי בית חייכל, התאסף המון פורעים והחל להתקיף את הבית. בני הישיבה שנמצאו שם ביצרו היטב את הדלתות וכסלע מוצק עמדו לפני המתפללים. אולם הנה הסתערו הרוצחים ביתר עוז ובחימה שפוכה הרעישו את הדלת, אשר כבר עמדה להשבר. אז נראו על פני הדרך רוכבים, קצין משטרה אנגלי בלוויית שוטרים. ברגע זה נפתחה הדלת ושני בני חייכל, אליהו דב וישראל אריה הופיעו. לרגע נרתעו הערבים לאחור. האחים חייכל רצו אל הקצין והשוטרים להתחנן, כי יגנו על ביתם. פתאום נשארו השניים מנותקים מן הבית המוקף המון פראים משתוללים וצמאי דם. ישראל חייכל עומד בתוך מעגל של חמישה שוטרים רכובים על סוסים, ומכל עבר מתפרצים המרצחים לתוך המעגל ומתנפלים עליו בפגיונות והוא - כולו מכוסה דם, עומד ומתאבק עמהם באגרופים מכווצים אדומים מדם, לוחם בזעף, באומץ ובגבורה, עד שנפל אין אונים על הארץ, מתבוסס בדמו, לרגלי השוטרים 'מגיניו'... אחיו בן הישיבה אליהו דב חייכל הצעיר, רץ אל הקצין האנגלי ובעודו חובק ונתלה בצווארו של אחד מסוסי השוטרים הפרשים, חתכו המרצחים אט אט את בשרו בסכיניהם כשהם צוחקים וצועקים: 'הכואב לך אל יאהוד?... במיתתם הסיחו שני אחים אלה את דעת הרוצחים מן הבית והצילו את שאר אנשי הבית'.³³

מסיכום עדויות אלו אפשר להסיק כי הוועד הלאומי ומטה 'ההגנה' היו מעורים בנעשה בחברון, ואף נשלחו מפעם לפעם חוליות של 'ההגנה' לבדוק את המצב הביטחוני בעיר. כמו כן נמסרו דוחות שוטפים לממונים על הפעילות בחברון. להגנה היה מודיעין מוקדם על הצפוי בעיר בחודש אב תרפ"ט. שליחת מחלקת התגבורת ערב המאורעות לעיר הייתה הניסיון השני והאחרון לתגבר את תושבי חברון בחיילים מיומנים, נשק ופצצות, ואף חובשות לעזרה ראשונה. יש להניח כי תוצאות המאורעות היו אחרות אילו ניתנה לחברי 'ההגנה' האפשרות

31 עדות אהרון חיים כהן מיולי 1953, ארכיון ההגנה, תיק 27.16.

32 אבישר, תש"ל. עמ' 409-421.

33 אבישר, תש"ל, עמ' 416.

להיערך קודם ולתגבר את מערך ההגנה של היישוב:

היו בין אנשי חברון גיבורים שנלחמו על חייהם ועל חיי יקיריהם. את מלחמתם לחמו בידיים חשופות או בכלי מטבח. מיותר לומר, שלא היה בידם לנצח. לאליעזר דן סלונים היה אקדח. סלונים ניהל את בנק אפ"ק בעיר, והיה אהוד על יהודי חברון וערבייה. בביתו התקבצו עשרות אנשים, בהנחה כי הם בטוחים בתחומיו. כעשרים איש נרצחו שם. אליעזר דן שלף את אקדחו, אך לא עלה בידו לעצור את הרוצחים. אילו היה בידי צעירי חברון היהודים נשק באיכות ובכמות מספיקות, ואילו היו מיומנים בשימוש בו, לא הייתה קהילת חברון נכרתת.³⁴

ההגנה בחברון בשנות ה-30

בהסתמך על לקחי מאורעות הדמים של שנת תרפ"ט, הניעו מנהיגי היישוב היהודי בארץ תהליך שיהפוך את ארגון 'ההגנה' לארגון כלל לאומי עם מרכז ארצי אחד. תהליך זה לווה באיחוד של גופי הפועלים והאזרחים ביישוב והוקמה מפקדה מאוחדת. למרות הפילוג הכואב של 'הארגון המקביל' (ההגנה ב', ואחר כך בשמו: האצ"ל), נמשכה פעולתה הסדירה של 'ההגנה': הוקם משרד מיוחד להגנה בבית הוועד הפועל של ההסתדרות בתל אביב, נרכש נשק בארץ ובחו"ל ובעיקר התחזק מעמדו של המרכז הארצי וצומצמה מידת העצמאות של הסניפים המקומיים. אחד התחומים החשובים שהתפתחו בארגון בשנות ה-30 הוא שירות הידיעות (הש"י), שניזון מכמה מקורות: איסוף ידיעות מהשטח בקרב הערבים בידי מסתעריים או באמצעות מודיעים ערבים, חומר שהעבירו ראשי היישוב שנפגשו עם מנהיגים ערבים ועם פקידים בריטים בכירים, וחומר שאספו בסניפי הארגון בערים, במושבות ובהתיישבות העובדת שפיתחו מקורות מודיעיניים משלהם.

לאחר חג הפסח של שנת תרצ"א חודש היישוב היהודי בחברון. מנהיג השבים היה הרב חיים בג'איו, מהדמויות המרכזיות בקהילה הספרדית בעיר. כ-200 יהודים חזרו לעיר, והם התרכזו בעיקר בבתים הסמוכים ל'בית הדסה'. למרות הקשיים המרובים ניהלו התושבים חיי קהילה, מוסדות חינוך ומרפאה ברציפות מ-1931 ועד ימי המרד הערבי בשנת 1936. בשנים ההן המשיכו יהודים לבקר הן במערת המכפלה הן בשכונה היהודית. בקרב היהודים מקהילת חברון היו אף כאלו שעסקו בפעילות ציונית בעיר ומחוצה לה. בהם יש לציין את יהושע לבנון, סופר ומחנך שכתב ופרסם כמה מאמרים על מצב הקהילה ובמיוחד על חיזוקה ההתיישבות בחברון.³⁵

מתברר כי על רקע תוצאות מאורעות תרפ"ט הגבירה 'ההגנה' את פעילותה בחברון בשנים ההן, הן בפעילות גלויה הן בפעילות מודיעין. התמונה העולה מעדויות שאציג להלן היא של מעורבות מוגברת של הארגון בנעשה בעיר ובעיקר שיתוף פעולה מלא בין ראשי היישוב

34 יצחק ספיר, שם.

35 אליהו יהושע לבנון, שכחת חברון, ירושלים, תשס"ו.

בחברון לנציגי הארגון.

עדות מראשית השנים ההן היא עדותו של בן ציון כהן שפעל בחברון בקיץ 1931:³⁶

הדבר היה בשלהי הקיץ 1931. ראש המסיתים והפורעים המופתי חג' אמין אל חוסייני, זימן את אנשי כנופייתו לועידה ארצית בשכם, והכל חששו לתבערה חדשה בארץ... הידיעה שהופיעה בעיתונות בירושלים כי 'המשפחות הבודדות שבחברון עומדות לחזור ירושלימה לרגלי המצב הבטחוני שנוצר בזמן האחרון' עשתה לה כנפיים וזרעה פחד ובהלה... אולם לאחר דיון סוער הוחלט לא לנטוש את המקום... נבחרה ועדת הגנה מקומית מצומצמת שמתפקידה לעמוד בקשר עם מוסדות 'ההגנה' בירושלים ולטפל במכלול הבעיות הקשורות לביטחון חיי המתישבים.

נשלחתי למפקדת ההגנה בבירה להזעיק עזרה דחופה בנפש ונשק... רחל ינאית בן צבי הסבירה לי ב'לשון הזהב' כי 'ההבטחה לעזרת היישוב בחברון תקוים במלואה, במועד הדרוש וכי הפרטים כמוסים ואינם ניתנים לגילוי'...³⁷

ברם עד מהרה נתפקחו המתיישבים ונוכחו, אחרי ככלות הכל, שאין מקום לנסיגה, ובייחוד מאחר שנתברר כי הדרך לירושלים היא בחזקת סכנת נפשות... גמרו אומר שאין ברירה, אלא להתכנס יחדיו ולעמוד במרוכז על המשמר, לבל יישנה הטבח מלפני שנתיים. הרצון והתשוקה להמשך הקיום הלביושנו עוז שבגבורה, וכאיש אחד נחלצו המתיישבים להגן על חייהם עד לטיפת דמם האחרונה. ועדת הבטחון המקומית נכנסה לפעולה במלוא האחריות, ובמשמעת מופתית תכננה וארגנה את ההגנה העצמית של קהילת חברון בליל הועידה המוסלמית בשכם שנערכה בשבת.

ארבעים המשפחות רוכזו בקומות העליונות בשני בניינים סמוכים. על הגברים הוטלו תפקידים בהתאם לגילם, כושרם הגופני ומדת האומץ שלהם. נבחרה חוליית מקשרים בין שני הבתים ושומרים הוצבו בעמדות קבועות ומוכנות מראש בפתחי השערים ועל הגגות. ברשותנו היו מספר אקדחי 'תופי' אך לצרכי ההתגוננות הכשרנו מכל הבא ליד: החל מחלוקי אבנים ונבוטים ועד לסכינים ופגיונות, אולם עיקר ההגנה הייתה ערוכה ומבוססת על הצתת מחנה האויב

36 כהן בן-ציון: לימים מפקד באצ"ל. נולד ב-18 ביולי 1927 בירושלים. חניך בית"ר ופעיל בהגנה בירושלים בשנות ה-20 וה-30. ב-1942 התנדב למשטרת היישובים העבריים ושנה לאחר מכן התגייס לצבא הבריטי. היה ביחידת הקומנדו של הצי הבריטי והשתתף בקרבות מלחמת העולם השנייה. עם שחרורו ב-1946 הצטרף לאצ"ל והשתתף בפעולות נגד השלטון הבריטי ובקרבות מלחמת העצמאות בירושלים. פיקד על כיבוש הכפר דיר-יאסין. לאחר פירוק האצ"ל בספטמבר 1948 גייס לצה"ל והשתחרר בדרגת רב-סרן.

37 ב-22 ביוני 1931 מסר המרגל אהרון חיים כהן דו"ח מפורט על מצב היהודים בחברון לאיש הסוכנות קולונל קיש.

בהתקרבו אלינו. מן הנסיונות המרים שהיו לנו בעבר, ידענו שהפורעים, אם יתנפלו עלינו, הם יבואו בהמוניהם, בצחצוח חרבותיהם ובקריאות הצריחה: עליהם! ועל כן אספנו את כל 'הפרימוסים' מהתושבים, הדלקנו אותם והרתחנו מים בדוודים בליל השבת עד למשמרת הבקר. ידענו, כי בהנתן האות ע"י המופתי הירושלמי העריץ, להתפרע, יהיו חיינו תלויים מנגד ועל כן החלטנו כי 'עת לעשות לה' ועלינו לעמוד על המשמר איתנים כדי להשיב מלחמה שערה. ואכן איש מאתנו לא הניד עפעף ביום ההוא והחלש אמר 'גיבור אני!' אך ליל השימורים עבר עלינו בשלום.

יש לציין כי בין הנשים שעבדו במסירות נפש בפעולות ההגנה העצמית באותה שעה, בלטה במיוחד דמותה האצילית של רבקה אבושדיד ז"ל שכמה מבני משפחתה נספו במאורעות תרפ"ט, אך יד הגורל התאנה לה והיא נספתה במלחמת השחרור בפגז הלגיון הירדני שפגע בה בשכונת 'גיע כפיך' בלכתה להביא דלי מים לילדיה. באותו ליל שבת היינו מוכנים לערוך 'קבלת פנים' חמה לאויב, ואם אומנם הפורעים לא העזו לתקוף אותנו, הרי זה משום שהפעם לא עמדה כנראה 'הדוולה' (הממשלה) לימינם, וביום השבת מבלי דעת, הופיעו לפנינו לפתע, לאחר התפילה מספר אנשי הגנה שנשלחו אלינו מירושלים להגן עלינו בעת הצורך, הם השתתפו בסעודת החמין...³⁸

איור 3: הרובע היהודי
בחברון, 1931
(מתוך אוסף ספריית
הקונגרס האמריקאי)

עדויות נוספות מלמדות על חיזוק מעורבות 'ההגנה' גם בשנים הבאות, ובעיקר על עלייה במודעות היישוב היהודי להגנה עצמית יהודית על רקע התפרצויות אלימות חוזרות ונשנות מצד ערביי חברון בשנים אלו. להלן עדותו של לוי יצחק (לויצה):³⁹

38 מתוך: בן ציון כהן 'הגנה עצמית בחברון באב תרפ"ט-פרקי זכרונות'. במערכה, גיליון יז, 1977. עמ' 16-21.
39 יצחק לוי (לויצה) (1907-1944), היה מפקד מחוז ירושלים בצה"ל. נולד ברוסיה. בשנת 1926, לאחר שריצה

היה זה בימי הסתיו של 1933... מחברון הגיעה קריאה מכמה עשרות יהודים שחזרו לתוכה לאחר הטבח של 1929 להגן עליהם ביום הסכנה. נשלחנו אז קבוצה של 8 איש מאנשי קבוצת סגנים לחברון. בראש הכיתה עמד יעקב גולדברג ובין חבריה היו שתי בחורות שושנה גרשונוביץ ואסתר קרוצל ו-6 בחורים (יעקב גולדברג, משה אלפרשטיין (ראו להלן עדותו), יואל מלכוב, אברהם פול, יצחק לוי (לויצה)... את הנשק שהיו בו 5 אקדחים, 6 רימוני יד לבשו שתי הבחורות על ידי חגורות תפורות במיוחד. הבחורות כמוכן 'הבריאו' בהרבה קילוגרמים והיו מתנועעות בקושי... עברנו למקום הריכוז שהיה במרפאת הדסה בחברון ששמשה כ'כל בו' ציבורי ליהודים המועטים שם. כל יהודי חברון נתקבצו גם הם עד עלות השחר... ישבנו סגורים בתוך הבנין ומצפים למעבר ההפגנה. המשטרה הבריטית נסגרה בתוך חצר המשטרה ולא הוציאה את אפה החוצה, כנראה לפי פקודה על מנת שלא להתגרות בערבים המוסתים, ועל כן לא יכלה להגיע גם אלינו. התוכנית שלנו הייתה שבמקרה שההמון הערבי יסתער על הרובע היהודי נתגונן עד כמה שנוכל ובמקרה הצורך נקח את כל היהודים וניסוג לתוך חצר המשטרה הבריטית שהמרחק אליה היה כ-500 מטר. כחצי שעה לפני עבור ההפגנה חולק לנו הנשק. לבנו דפק בחוזקה, כי טרם ירינו אף כדור אחד ברצינות והתפללנו שנעמוד במבחן.

בצהריים החלה ההפגנה שהייתה גדולה מאוד והשתתפו בה 15 אלף מערביי חברון והסביבה... שמענו את הרעש והצעקות בעבור ההמון, אולם הרוגז היה על הבריטים והייתה פקודה פנימית שלא לנגוע ביהודים (הידיעה שאנשי 'ההגנה' הגיעו למקום ריסנה את המפגינים שלא ניסו להתפרץ לעברנו למרות שההפגנה עברה כמעט על יד הבית בו רוכזו היהודים). בשעה 13 אחה"צ חזרה חברון להיות עיר שקטה ונחמדה והסכנה חלפה. היהודים חזרו לבתיהם ולנו ערכו סעודה כיד המלך לכבוד 'הניצחון הגדול'... לא קל הוא הדבר - הצלנו את חברון היהודית!⁴⁰

ההבדל שבין מאורעות תרפ"ט לשנים אלו בולט ומצביע על שינוי מהותי, הן ביחסה של ההגנה לקהילה הקטנה בחברון והן בשיתוף הפעולה המלא שבין המנהיגות המקומית לאנשי הארגון. אין ספק כי לקח מאורעות תרפ"ט נלמד היטב ובמיוחד על רקע חוסר האמון במנהיגות ובאוכלוסיה הערבית שבחברון. שכן הסוגיה המדוברת ביותר בארץ מאז מאורעות תרפ"ט

תקופת גלות בסיביר בשל פעילותו הציונית, עלה לארץ ישראל והתגייס להגנה. הוא ארגן את הגנת היישוב היהודי בצפת לאחר מאורעות תרפ"ט, ושימש בין היתר מפקד גושי היישובים בסביבות ירושלים במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט.

הייתה 'הבעיה הערבית' והפכה למעשה לעיסוקה העיקרי של התנועה הציונית.⁴¹

פרטים מעניינים נוספים מאותו הארוע מספקת לנו עדותו של משה אלפרשטיין, 1933:⁴² הגנת שארית הפליטה של יהודי חברון, זהו פרק מיוחד בתולדות ההגנה, חבריה ידעו להפקיר את חייהם כדי לשמור על הנפש והרכוש היהודי... בחברון נשאר מספר קטן של יהודים, שארית הפליטה מ-1929 על פי רוב מהעדה הספרדית. בראשם היה ד"ר מני - רופא צעיר שהיה גם רופא במקום מטעם 'הדסה'.⁴³

למרות שהיהודים היו ביחסים טובים עם שכניהם הערבים, הם פחדו מהתוצאות שתהיינה ביום ההפגנות היות שהיה להם לקח משנת 1929. פנו להגנה בירושלים שבראשה עמד אז יעקב פת - לעזרה. והיות שליהודים להגיע לחברון בזמן ההוא הייתה סכנה גדולה ובפרט להעז להגן על יהודים בעיר ובסביבה שכולה ערבית, החליטה המפקדה של ההגנה לשלוח לחברון רק מתנדבים. וביום גשם ושלג, יום לפני ההפגנות בחברון, התייצבו חמישה חברי הגנה לפני יעקב פת בתור מתנדבים לנסוע להגן על שארית הפליטה בחברון... פת הסביר לנו את המצב והזהיר אותנו שם יקרה משהו, עלינו לדעת שעזרה מירושלים הוא לא מבטיח לנו, היות שהדרך היא מסוכנת. אנחנו היינו מוכנים לכל! אחד מאיתנו אמר אפילו: 'תמות נפשי עם פלישתים!'... כעבור שעה היינו כבר מוכנים לדרך... את הנשק, רימוני יד ו-5 אקדחים וחמישים כדור לכל אחד. לקחו הבחורות על גופן, ובברכת שלום של המפקד זונו לדרך. הגענו לחברון לפנות ערב. המכונית חזרה תכף לירושלים. אנו נפגשנו בבנין הדסה עם ד"ר מני אשר קבל אותנו יפה מאוד, נתן לנו חדר קטן, נידח, בבנין הדסה. כעבור זמן קצר אחרי בואנו לחברון, בא אלינו שוטר יהודי שעבר במשטרת חברון בתור טלפוניסט והודיע לנו שמשלחת ערבית ובראשם שיח' טלב מרקה, ממשפחת המופתי שהיה לו חלק הכי גדול בטבח חברון ב-1929, התייצבו לפני המושל

41 א' רובינשטיין, קווים לתולדות העמדות הציוניות בסכסוך היהודי ערבי- עד שנת 1936. בתוך: הציונות והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשנ"ז. עמ' 31-70.

42 על משה אלפרשטיין מספר הסופר חיים באר:

'בימים נודע במאה-שערים כר' אהרן פישר, מלמד תינוקות ירא שמים ואחד מבריוני החרדים הנלחם בחירוף נפש ב'חופשיים' ליד הקלפי של הוועד הלאומי, ובלילות נלחש שמו כאגדה, אגדת משה אלפרשטיין, לוחם נועז בשירות ה'הגנה', המצטיין בפעולות קרביות מסוכנות כנגד פורעים ערבים בחברון, ירושלים ומוצא. ב-1925 השתתף, כך מספרים מפה לאוזן, בהוצאתו להורג של דה-האן וחודשים אחדים לאחר-מכן קרא לבנו יעקב ישראל על שמו של הקדוש הי"ד, בן שלימים יתמנה כאחד מרבניו נשואי-הפנים של בד"צ 'העדה החרדית' בירושלים. 'מתוך: 'עיר לא מושגת' (http://noar.education.gov.il)

43 מני מעיד בעצמו כי היה חבר 'ההגנה' וקיבל זמן קצר קודם, הוראה לגשת למלון גולדשמיט בירושלים לקבל מזוודת נשק (עם רימונים) ולהעבירה לחברון. אחר כך קיבל מידע על קבוצת חברי 'ההגנה' שאמורים להגיע אליו ולהסתייע בו, ארכיון ההגנה: 33.26.

האנגלי והזהירו אותו שאם לא יצאו תיכף היהודים המזוינים שבאו מירושלים, תהיה התפרצות של ערבים, והמשטרה מתכוננת לעשות חיפוש אצלנו. החלטנו שכל אחד יקבל את נשקו ונצא בכח בכל מקרה שלא יהיה. (למזלנו לא היה חיפוש)... בלילה שאף סימן של חיים לא היה בעיר, יצאתי עם ילד מתושבי המקום לאסוף את כל היהודים בבנין הדסה. כשנשקי איתי ובבטחון עצמי ובהרגשה שאנו ממלאים תפקיד לאומי חשוב, התרוצצתי מבית לבית עד שהצלחתי במשך זמן קצר לאסוף את כל יהודי חברון בבנין הדסה. ביניהם היה מספר לא קטן של ילדים. כמוכן שבמשך כל הלילה לא ישנו, היינו ערים ומוכנים לכל מקרה שלא יקרה. למחרת בבקר בשעה 9:00 התחילו ההפגנות. אלינו הגיעו הצעקות מהמפגינים וכל מיני קריאות נגד היהודים. ריכזנו את כולם באולם הגדול, סגרנו את הדלתות והתכוננו לכל מקרה שלא יבוא. כעבור רגעים מספר, בעבור ההפגנה ליד בנין הדסה, התחילו ברגימת אבנים על הבנין, ובלי פקודה מיוחדת ממישהו, טענו את הנשק, פתחנו את הדלת ובמקרה של התפרצות, נקבל את פניהם באש. המצב היה מתוח מאוד, אבל 'הגיבורים' ששחטו ילדים ונשים בלתי מזוינים ב-1929, בראותם שאנו מוכנים לקבל את פניהם, הסתלקו מהבניין והמשיכו את דרכם בצעקות פראיות נגד היהודים. בגמר ההפגנות באו מכונית מירושלים וחזרנו בשלום הביתה.⁴⁴

מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט

ב-כ"ז בניסן תרצ"ו (19 באפריל 1936) פרץ גל של מעשי אלימות נגד יהודים ביפו ובשכונות שבין יפו לתל אביב. קציר הדמים היה כבד: תשעה הרוגים ו-54 פצועים. בתוך ימים אחדים אחזה התבערה בארץ כולה והחל 'המרד הערבי', או מה שמכונה 'מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט'. במהרה התברר כי המנהיגות הערבית החליטה לנצל את התפרצות גל האלימות והכריזה על שביתה כללית של הציבור הערבי לזמן בלתי-מוגבל עד שיענו התביעות הערביות שכללו: הגבלת עלייה, הפסקת מכירת קרקעות והקמת ממשלה לאומית ערבית. ואולם בשונה ממאורעות תרפ"ט, שבהן הותקפו יישובים יהודים קטנים או שכונות מעורבות, הפעם ניסו הערבים לפגוע ולהרוס בכל פינות הארץ. לאחר שהתברר להנהגה הערבית כי כוחו של הישוב היהודי גדל בהרבה במהלך שבע השנים שחלפו בין שני גלי מאורעות, וכי כוחה של 'ההגנה' התחזק וביכולתה להדוף את התקפותיהם בכל מקום, נקטה קו אחר: שילוב מעשי רצח ואלימות עם חרם מלא על היישוב היהודי.

אחת הנקודות הרגישות עם פרוץ המאורעות הייתה כאמור חברון. ואולם בניגוד לעמדה היהודית במאורעות תרפ"ט, שנמנעה משיתוף פעולה עם שליחי 'ההגנה', הרי שהפעם

הודות לשיתוף פעולה מלא נמנע טבח נוסף והקהילה היהודית פונתה לירושלים עם ראשית המאורעות.

על אירועי הימים ההם מספר יעקב פת שהיה מא"ז ירושלים בהגנה 1936:⁴⁵
 עם בואי לירושלים נסענו לבקר בחברון ומצאתי שם לא יותר מ-20-25 משפחות עבריות [בשנה זו היו ליתר דיוק 37 משפחות]. באמצעות מר יצחק בן צבי מהוועד הלאומי, הוקם קשר ישיר ביני לבין הרב חיים בג'איו, שהתייחס בהבנה לעניין ההגנה ועזר לי. מדי בואו לירושלים, לקבלת התמיכה מהוועד הלאומי, היה הרב בא אלי ומוסר לי על הנעשה ושומע מה בפי. תוכנית הגנתה של קהילת חברון הייתה פשוטה ביותר, והתבטאה בכך שבשעת סכנה היה על האנשים להתרכז בבית הרב. בבית הכנסת הוכן מחסן סתר (מתחת לאדני החלון הרחבים) ובו הוטמנו בפחים: 10 כלים קטנים, 30 רימונים וארגז עזרה ראשונה. בימי מתיחות נבי מוסא היינו שולחים לחברון תגבורת בצורת קבוצה בת 10-15 איש. בתחילת המאורעות [אפריל 1936], נשלח לשם גדליה אלון,⁴⁶ שמונה על ידי כמפקד ועמו 8 אנשים, אשר נשאר שם עד הפינוי... בליל ה-23 לאפריל 1936, ארבעה ימים לאחר שנפלו ראשוני החללים באותן מאורעות, בחשכת הלילה, פינו השלטונות הבריטים את היישוב היהודי מחברון... משהוחלט לפנות את העיר, סגרו אנשי חברון את בית הכנסת ומסרו את המפתח למושל במקום, בחשבם כי העזיבה אינה אלא זמנית. המושל הזמין אומנם כמה שוטרים לשמירה על הרכוש, אולם לאחר שהמקום נעזב פרצו הערבים לבתים ובזזו אותם. ממקורות ערביים נודע כי מחסן הנשק נתגלה וכי הערבים דרשו להעמיד את הרב חיים בג'איו לדין בעוון החזקת נשק...⁴⁷

45 יעקב פת (1894 - 26 ביוני 1956) היה מבכירי 'ההגנה' ומשרד הביטחון בין שנות ה-20 לשנות ה-20 של המאה ה-20. ב-1916 הצטרף לארגון 'השומר'. ב-1918 התנדב לגדוד העברי, ושירת בו בדרגת סמל. ב-1921 הצטרף לארגון 'ההגנה'. בשנים 1922-1931 היה מפקד ההגנה בחיפה, ובשנים 1931-1940 - מפקד מחוז ירושלים. בשנים 1940-1946 היה חבר המטה הכללי של ההגנה, ועמד בראש הרכש הצבאי בדרום הארץ. במהלך מלחמת העצמאות היה פת אחראי לשיירות הצידוד, הנשק והמזון לירושלים וליישובים המנותקים. עם קום מדינת ישראל שימש מנהל המדור לתפקידים מיוחדים במשרד הביטחון.

46 נולד בשנת 1902. למד ב'חדר' וב'ישיבה קטנה' שנוסדה אז בקוברין. בשנת 1913, בגיל 12, החל ללמוד בישיבת סלבודקה, אחת הישיבות היוקרתיות ביותר בליטא, ושם יצא למרחוק שמו כעילוי. בזמן מלחמת העולם הראשונה נע ונד אלון עם ישיבתו. ב-1917 שב לעיר מולדתו. לאחר הצהרת בלפור נהפך אלון לפעיל ציוני. היה חבר בהגנה וב-1936 שימש מפקד פלוגה. השתתף במלחמת העצמאות בהגנה על הר הצופים, אבו טור ותלפיות. נפטר מהתקף לב ב-כ"ח באדר תש"י בירושלים.

47 אבישר, תש"ל, עמ' 449.

איור 4: יהודים עוזבים את חברון, 1936 (מתוך אוסף ספריית הקונגרס האמריקאי)

סיכום

בפרספקטיבה היסטורית ניתן לומר כי קהילת חברון נפלה קורבן (תרתי משמע...) למציאות מדינית וחברתית שלא איפשרה לצפות את היקף המאורעות בשנת תרפ"ט ובודאי שלא את עוצמתן. הן בהנהגה המדינית של התנועה הציונית והן בהנהגה המקומית בחברון הופתעו מהמאורעות שנחתו 'כרעם ביום בהיר' כדברי עודד אבישר.⁴⁸ אמנם העדויות השונות מלמדות כי היה קיים מידע מודיעיני ב'הגנה' על תסיסה בקרב האוכלוסיה הערבית ושראוי להערך הגנתית למתקפה צפויה, אך אורת 'שמונה שנות השקט' והמצב החברתי בעיר ובעיקר - האמון המוחלט של יהודי חברון בשכניהם הערבים, מנעו את קבלת המלצות 'ההגנה'. התוצאות היו, כידוע, הרות אסון ולקחי המאורעות בתרפ"ט נלמדו היטב ויושמו בשנים שלאחר מכן. מאז חידוש היישוב היהודי בחברון בתרצ"א ובמאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, אנו עדים לשיתוף פעולה ותאום מלא בין המנהיגות המקומית בחברון לבין 'ההגנה'. אין ספק כי שיתוף פעולה זה מנע פגיעות בנפש והציל את הקהילה מחורבן אפשרי נוסף. בין השיטין מתבלט כאן ממד לא מוכר של יחסי גומלין בין קהילת 'יישוב ישן' חברונית לבין אחד הגורמים המרכזיים בתנועה הציונית בתקופת היישוב.

48 אבישר, תש"ל, עמ' 410.

ביבליוגרפיה

- ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ)
- ארכיון 'ההגנה'
- אבישר, תש"ל ספר חברון (עריכה: ע' אבישר), ירושלים, תש"ל.
- אליאב, 1979 מ' אליאב, היישוב בימי הבית הלאומי, 1979, ירושלים.
- אלמכיאס, 2010 י' אלמכיאס, פעילות ציונית בחברון 1900-1929, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2010.
- ד' בן גוריון, זכרונות א-ד, תל אביב, 1971.
- דינור, תש"ט-ב' דינור, תש"ט-ב' דינור, ב' דינור, י' סלוצקי ואחרים. תולדות ההגנה, תל אביב, תש"ט-ב' תשל"ב.
- לבנון, תשס"ו א"י לבנון, שכחת חברון, ירושלים, תשס"ו.
- ליסק, 2003 תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, התקופה העות'מנית ותקופת המנדט (עריכה: מ' ליסק), ירושלים, 2003.
- נאור, תשמ"ה מ' נאור, ההגנה - ארגון המגן של היישוב היהודי בארץ ישראל 1920-1948, ירושלים, תשמ"ה.
- קיש, תרצ"ח פ"ה קיש, יומן ארצישראלי, ירושלים, תרצ"ח.
- קטינקא, 1961 ב' קטינקא, מאז ועד הנה, ירושלים, 1961.
- שפירא, 2003 א' שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב', בתוך: תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי חלק ב' (עריכה: מ' ליסק), 2003.
- ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, 1952. מהדורת אינטרנט - <http://www.tidhar.tourolib.org>